7. Výpočetní modely

Když jsme v předešlých kapitolách studovali algoritmy, nezabývali jsme se tím, v jakém přesně výpočetním modelu pracujeme. Konstrukce, které jsme používali, totiž fungovaly ve všech obvyklých modelech a měly tam stejnou časovou i prostorovu složitost. Ne vždy tomu tak je, takže se výpočetním modelům podívejme na zoubek trochu blíže.

Druhy výpočetních modelů

Obvykle se používají následující dva modely, které se liší zejména v tom, zda je možné paměť indexovat v konstantním čase či nikoliv.

Pointer Machine (PM) [1] pracuje se dvěma typy dat: *čísly* v pevně omezeném rozsahu a *pointery,* které slouží k odkazování na data uložená v paměti. Paměť tohoto modelu je složená z pevného počtu registrů na čísla a na pointery a z neomezeného počtu *krabiček.* Každá krabička má pevný počet položek na čísla a pointery. Na krabičku se lze odkázat pouze pointerem.

Aritmetika v tomto modelu (až na triviální případy) nefunguje v konstantním čase, datové struktury popsatelné pomocí pointerů (seznamy, stromy ...) fungují přímočaře, ovšem pole musíme reprezentovat stromem, takže indexování stojí $\Theta(\log n)$.

Random Access Machine (RAM) [2] je rodinka modelů, které mají společné to, že pracují výhradně s (přirozenými) čísly a ukládají je do paměti indexované opět čísly. Instrukce v programu (podobné assembleru) pracují s operandy, které jsou buď konstanty nebo buňky paměti adresované přímo (číslem buňky), případně nepřímo (index je uložen v nějaké buňce adresované přímo). Je vidět, že tento model je alespoň tak silný jako PM, protože odkazy pomocí pointerů lze vždy nahradit indexováním.

Pokud ovšem povolíme počítat s libovolně velkými čísly v konstantním čase, dostaneme velice silný paralelní počítač, na němž spočítáme téměř vše v konstantním čase (modulo kódování vstupu). Proto musíme model nějak omezit, aby byl realistický, a to lze udělat více způsoby:

- *Zavést logaritmickou cenu instrukcí* – operace trvá tak dlouho, kolik je počet bitů čísel, s nimiž pracuje, a to včetně adres v paměti. Elegantně odstraní absurdity, ale je dost těžké odhadovat časové složitosti; u většiny normálních algoritmů nakonec po dlouhém počítání vyjde, že mají složitost $\Theta(\log n)$-krát větší než v neomezeném RAMu.
- *Omezit velikost čísel* na nějaký pevný počet bitů (budeme mu říkat *šířka slova* a značit w) a operace ponechat v čase $\mathcal{O}(1)$. Abychom mohli alespoň adresovat vstup, musí být $w \geq \log N$, kde N je celková velikost vstupu. Jelikož aritmetiku s $\mathcal{O}(1)$-násobnou přesností lze simulovat s konstantním zpomalením, můžeme předpokládat, že $w = \Omega(\log N)$, tedy že lze přímo pracovat s čísly polynomiálně velkými vzhledem k N. Ještě bychom si měli ujasnit, jakou množinu operací povolíme:
  - *Word-RAM* – „céčkové“ operace: $+$, $-$, $*$, /, mod (aritmetika); $<<$, $>>$ (bitové posuvy); $\wedge$, $\vee$, $\oplus$, $\neg$ (bitový and, or, xor

a negace).

- AC^0-*RAM* – libovolné funkce vyčíslitelné hradlovou sítí polynomiální velikosti a konstantní hloubky s hradly o libovolně mnoha vstupech.⟨1⟩ To je teoreticky čistší, patří sem vše z předchozí skupiny mimo násobení, dělení a modula, a také spousta dalších operací.
- *Kombinace předchozího* – tj. pouze operace Word-RAMu, které jsou v AC^0.

Ve zbytku této kapitoly ukážeme, že na RAMu lze počítat mnohé věci efektivněji než na PM. Zaměříme se na Word-RAM, ale podobné konstrukce jdou provést i na AC^0-RAMu. (Kombinace obou omezení vede ke slabšímu modelu.)

Van Emde-Boas Trees

Van Emde-Boas Trees neboli VEBT [6] jsou RAMová struktura, která si pamatuje množinu prvků X z nějakého omezeného universa $X \subseteq \{0, \ldots, U-1\}$, a umí s ní provádět „stromové operace“ (vkládání, mazání, nalezení následníka apod.) v čase $\mathcal{O}(\log\log U)$. Pomocí takové struktury pak například dokážeme:

	pomocí VEBT	nejlepší známé pro celá čísla
třídění	$\mathcal{O}(n \log\log U)$	$\mathcal{O}(n \log\log n)$ [3]
MST	$\mathcal{O}(m \log\log U)$	$\mathcal{O}(m)$ [viz příští kapitola]
Dijkstra	$\mathcal{O}(m \log\log U)$	$\mathcal{O}(m + n \log\log n)$ [5], neorientovaně $\mathcal{O}(m)$ [4]

My se přidržíme ekvivalentní, ale jednodušší definice podle Erika Demaine [2].

Definice: VEBT(U) pro universum velikosti U (BÚNO $U = 2^k = 2^{2^\ell}$) obsahuje:

- *min*, *max* reprezentované množiny (mohou být i nedefinovaná, pokud je množina moc malá),
- *přihrádky* $P_0, \ldots, P_{\sqrt{U}}$ obsahující zbývající hodnoty.⟨2⟩ Hodnota x padne do $P_{\lfloor x/\sqrt{U} \rfloor}$. Každá přihrádka je uložena jako VEBT($\sqrt{U}$), který obsahuje příslušná čísla mod $\sqrt{U}$. [Bity každého čísla jsme tedy rozdělili na vyšších $k/2$, které indexují přihrádku, a nižších $k/2$ uvnitř přihrádky.]
- Navíc ještě *„sumární“* VEBT($\sqrt{U}$) obsahující čísla neprázdných přihrádek.

⟨1⟩ Pro zvídavé: AC^k je třída všech funkcí spočítetelných polynomiálně velkou hradlovou sítí hloubky $\mathcal{O}(\log^k n)$ s libovolně-vstupovými hradly a NC^k totéž s omezením na hradla se dvěma vstupy. Všimněte si, že $NC^0 \subseteq AC^0 \subseteq NC^1 \subseteq AC^1 \subseteq NC^2 \subseteq \ldots$.

⟨2⟩ Alespoň jedno z *min*, *max* musí být uloženo zvlášť, aby strom obsahující pouze jednu hodnotu neměl žádné podstromy. My jsme pro eleganci struktury zvolili uložit zvlášť obojí.

Operace se strukturou budeme provádět následovně. Budeme si přitom představovat, že v přihrádkách jsou uložena přímo čísla reprezentované množiny, nikoliv jen části jejich bitů – z čísla přihrádky a hodnoty uvnitř přihrádky ostatně dokážeme celou hodnotu rekonstruovat a naopak hodnotu kdykoliv rozložit na tyto části.

FindMin – minimum nalezneme v kořeni v čase $\mathcal{O}(1)$.

Find(x) – přímočaře rekurzí přes přihrádky v čase $\mathcal{O}(k)$.

Insert(x):

1. Ošetříme triviální stromy (prázdný a jednoprvkový)
2. Je-li třeba, prohodíme x s min, max.
3. Prvek x padne do přihrádky P_i, která je buď:
4. prázdná ⇒ *Insert* hodnoty i do sumárního stromu a založení triviálního stromu pro přihrádku; nebo
5. neprázdná ⇒ převedeme na *Insert* v podstromu.

V každém případě buď rovnou skončíme nebo převedeme na *Insert* v jednom stromu nižšího řádu a k tomu vykonáme konstantní práci. Celkem tedy $\mathcal{O}(k)$.

Delete(x) – smazání prvku bude opět pracovat v čase $\mathcal{O}(k)$.

1. Ošetříme triviální stromy (jednoprvkový a dvouprvkový).
2. Pokud mažeme min (analogicky max), nahradíme ho minimem z první neprázdné přihrádky (tu najdeme podle sumárního stromu v konstantním čase) a převedeme na *Delete* v této přihrádce.
3. Prvek x padne do přihrádky P_i, která je buď:
4. jednoprvková ⇒ zrušení přihrádky a *Delete* ze sumárního stromu; nebo
5. větší ⇒ *Delete* ve stromu přihrádky.

Succ(x) – nejmenší prvek větší než x, opět v čase $\mathcal{O}(k)$:

1. Triviální případy: pokud $x < min$, vrátíme min; pokud $x \geq max$, vrátíme, že následník neexistuje.
2. Prvek x padne do přihrádky P_i a buďto:
3. P_i je prázdná nebo $x = max(P_i)$ ⇒ pomocí *Succ* v sumárním stromu najdeme nejbližší další neprázdnou přihrádku P_j:
4. existuje-li ⇒ vrátíme $min(P_j)$,
5. neexistuje-li ⇒ vrátíme max.
6. nebo $x < max(P_i)$ ⇒ převedeme na *Succ* v P_i.

Složitosti operací jsou pěkné, ale nesmíme zapomenout, že strukturu je na počátku nutné inicializovat, což trvá $\Omega(\sqrt{U})$.[3] Z následujících úvah ovšem vyplyne, že si inicializaci můžeme odpustit.

[3] Svádí to k nápadu ponechat přihrádky neinicializované a nejdříve se vždy zeptat sumárního stromu, ale tím bychom si pokazili časovou složitost.

Modely inicializace

Jak může být definován obsah paměti na počátku výpočtu:

„Při odchodu zhasni“: Zavedeme, že paměť RAMu je na počátku inicializována nulami a program ji po sobě musí uklidit (to je nutné, aby programy šlo iterovat). To u VEBT není problém zařídit.

Neinicializovano: Na žádné konkrétní hodnoty se nemůžeme spolehnout, ale je definováno, že neinicializovanou buňku můžeme přečíst a dostaneme nějakou korektní, i když libovolnou, hodnotu. Tehdy nám pomůže:

Věta: Buď P program pro Word-RAM s nulami inicializovanou pamětí, běžící v čase $T(n)$. Pak existuje program P' pro Word-RAM s neinicializovanou pamětí počítající totéž v čase $\mathcal{O}(T(n))$.

Důkaz: Během výpočtu si budeme pamatovat, do kterých paměťových buněk už bylo něco zapsáno, a které tedy mají definovanou hodnotu. Prokládaně uložíme do paměti dvě pole: M, což bude paměť původního stroje, a L – seznam čísel buněk v M, do kterých už program zapsal. Přitom $L[0]$ bude udávat délku seznamu L.

Program nyní začne tím, že vynuluje $L[0]$ a bude simulovat původní program, přičemž kdykoliv ten bude chtít přečíst nějakou buňku z M, podíváme se do L, zda už je inicializovaná, a případně vrátíme nulu a buňku připíšeme do L.

To je funkční, ale pomalé. Redukci tedy vylepšíme tak, že založíme další proložené pole R, jehož hodnota $R[i]$ bude říkat, kde v L se vyskytuje číslo i-té buňky, nebo bude neinicializována, pokud takové místo dosud neexistuje.

Před čtením $M[i]$ se teď podíváme na $R[i]$ a ověříme, zda $R[i]$ neleží mimo seznam L a zda je $L[R[i]] = i$. Tím v konstantním čase zjistíme, jestli je $M[i]$ již inicializovaná, a jsme také schopni tuto informaci v témže čase udržovat. ♡

„Minové pole“: Neinicializované buňky není ani dovoleno číst. V tomto případě nejsme schopni deterministické redukce, ale alespoň můžeme použít randomizovanou – ukládat si obsah paměti do hashovací tabulky, což při použití universálního hashování dá složitost $\mathcal{O}(1)$ na operaci v průměrném případě.

Technické triky

VEBT nedosahují zdaleka nejlepších možných parametrů – lze sestrojit i struktury pracující v konstantním čase. To v následující kapitole také uděláme, ale nejdříve v této poněkud technické stati vybudujeme repertoár základních operací proveditelných na Word-RAMu v konstantním čase.

Rozcvička: *nejpravější jednička* ve dvojkovém čísle (hodnota, nikoliv pozice):

$$\begin{aligned} x &= \mathbf{01}\cdots\mathbf{011000000} \\ x-1 &= \mathbf{01}\cdots\mathbf{010111111} \\ x \wedge (x-1) &= \mathbf{01}\cdots\mathbf{010000000} \\ x \oplus (x \wedge (x-1)) &= \mathbf{00}\cdots\mathbf{001000000} \end{aligned}$$

Nyní ukážeme, jak RAM používat jako vektorový počítač, který umí paralelně počítat se všemi prvky vektoru, pokud se dají zakódovat do jediného slova. Libovolný

n-složkový vektor, jehož složky jsou b-bitová čísla ($n(b+1) \leq w$), zakódujeme poskládáním jednotlivých složek vektoru za sebe, proloženě nulovými bity:

$$\mathbf{0}x_{n-1}\mathbf{0}x_{n-2}\cdots\mathbf{0}x_1\mathbf{0}x_0$$

S vektory budeme provádět následující operace: (latinkou značíme vektory, alfabetou čísla, $\mathbf{0}$ a $\mathbf{1}$ jsou jednotlivé bity, $(\ldots)^k$ je k-násobné opakování binárního zápisu)

- *Replicate*(α) – vytvoří vektor $(\alpha, \alpha, \ldots, \alpha)$:

  $$\alpha * (\mathbf{0}^b\mathbf{1})^n$$

- *Sum*(x) – sečte všechny složky vektoru (předpokládáme, že se součet vejde do b bitů):

  a) vymodulením číslem $\mathbf{1}^{b+1}$ (protože $\mathbf{10}^{b+1} \bmod \mathbf{1}^{b+1} = 1$), či

  b) násobením vhodnou konstantou:

$$\begin{array}{cccccccccc}
 & & & & & x_{n-1} & \cdots & x_2 & x_1 & x_0 \\
 & & & & * & \mathbf{0}^b\mathbf{1} & \cdots & \mathbf{0}^b\mathbf{1} & \mathbf{0}^b\mathbf{1} & \mathbf{0}^b\mathbf{1} \\
\hline
 & & & & & x_{n-1} & \cdots & x_2 & x_1 & x_0 \\
 & & & & x_{n-1} & x_{n-2} & \cdots & x_1 & x_0 & \\
 & & & x_{n-1} & x_{n-2} & x_{n-3} & \cdots & x_0 & & \\
 & & & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & & & \\
x_{n-1} & \cdots & x_2 & x_1 & x_0 & & & & & \\
\hline
r_{n-1} & \cdots & r_2 & r_1 & s_n & \cdots & s_3 & s_2 & s_1 &
\end{array}$$

  Zde je výsledkem dokonce vektor všech částečných součtů: $s_k = \sum_{i=0}^{k-1} x_i$, $r_k = \sum_{i=k}^{n-1} x_i$.

- *Cmp*(x, y) – paralelní porovnání dvou vektorů: i-tá složka výsledku je 1, pokud $x_i < y_i$, jinak 0.

$$\begin{array}{cccccccccc}
 & \mathbf{1} & x_{n-1} & \mathbf{1} & x_{n-2} & \cdots & \mathbf{1} & x_1 & \mathbf{1} & x_0 \\
- & \mathbf{0} & y_{n-1} & \mathbf{0} & y_{n-2} & \cdots & \mathbf{0} & y_1 & \mathbf{0} & y_0
\end{array}$$

  Ve vektoru x nahradíme prokládací nuly jedničkami a odečteme vektor y. Ve výsledku se tyto jedničky změní na nuly právě u těch složek, kde $x_i < y_i$. Pak je již stačí posunout na správné místo a okolní bity vynulovat a znegovat.

- *Rank*(α, x) – spočítá, kolik složek vektoru x je menších než α:

  $$\mathit{Rank}(\alpha, x) = \mathit{Sum}(\mathit{Cmp}(\mathit{Replicate}(\alpha), x)).$$

- *Insert*(α, x) – zatřídí hodnotu α do setříděného vektoru x:
  Zde stačí pomocí operace *Rank* zjistit, na jaké místo novou hodnotu zatřídit, a pak to pomocí bitových operací provést („rozšoupnout“ existující hodnoty).

- *Unpack*(α) – vytvoří vektor, jehož složky jsou bity zadaného čísla (jinými slovy proloží bity bloky b nul).
  Nejdříve číslo α replikujeme, pak andujeme vhodnou bitovou maskou, aby v i-té složce zůstal pouze i-tý bit a ostatní se vynulovaly, a pak provedeme *Cmp* s vektorem samých nul.
- *Unpack*$_\varphi(\alpha)$ – podobně jako předchozí operace, ale bity ještě prohází podle nějaké pevné funkce φ:
  Stačí zvolit bitovou masku, která v i-té složce ponechá právě $\varphi(i)$-tý bit.
- *Pack*(x) – dostane vektor nul a jedniček a vytvoří číslo, jehož bity jsou právě složky vektoru (jinými slovy škrtne nuly mezi bity):
  Představíme si, že složky čísla jsou o jeden bit kratší a provedeme *Sum*. Například pro $n = 4$ a $b = 4$:

$$\left|\mathbf{0}\ \mathbf{0}\ \mathbf{0}\ \mathbf{0}\ x_3\right|\mathbf{0}\ \mathbf{0}\ \mathbf{0}\ \mathbf{0}\ x_2\left|\mathbf{0}\ \mathbf{0}\ \mathbf{0}\ \mathbf{0}\ x_1\right|\mathbf{0}\ \mathbf{0}\ \mathbf{0}\ \mathbf{0}\ x_0\right|$$
$$\left|\mathbf{0}\ \mathbf{0}\ \mathbf{0}\ \mathbf{0}\right|x_3\ \mathbf{0}\ \mathbf{0}\ \mathbf{0}\left|\mathbf{0}\ x_2\ \mathbf{0}\ \mathbf{0}\right|\mathbf{0}\ \mathbf{0}\ x_1\ \mathbf{0}\left|\mathbf{0}\ \mathbf{0}\ \mathbf{0}\ x_0\right|$$

  Jen si musíme dát pozor na to, že vytvořený vektor s kratšími složkami není korektně prostrkán nulami. Konstrukce *Sum* pomocí modula proto nebude správně fungovat a místo $\mathbf{1}^b$ vygeneruje $\mathbf{0}^b$. To můžeme buď ošetřit zvlášť, nebo použít konstrukci přes násobení, které to nevadí.

Nyní ještě několik operací s normálními čísly. Chvíli předpokládejme, že pro b-bitová čísla na vstupu budeme mít k dispozici b^2-bitový pracovní prostor, takže budeme moci používat vektory s b složkami po b bitech.

- $\#1(\alpha)$ – spočítá jedničkové bity v zadaném čísle.
  Stačí provést *Unpack* a následně *Sum*.
- *Permute*$_\pi(\alpha)$ – přehází bity podle zadané fixní permutace.
  Provedeme *Unpack*$_\pi$ a *Pack* zpět.
- *LSB*(α) – Least Significant Bit (pozice nejnižší jedničky):
  Podobně jako v rozcvičce nejdříve vytvoříme číslo, které obsahuje nejnižší jedničku a vpravo od ní další jedničky, a pak tyto jedničky posčítáme pomocí #1:

$$\begin{aligned}\alpha &= \cdots\cdots\mathbf{10000}\\ \alpha - 1 &= \cdots\cdots\mathbf{01111}\\ \alpha \oplus (\alpha - 1) &= \mathbf{0}\cdots\mathbf{011111}\end{aligned}$$

- *MSB*(α) – Most Significant Bit (pozice nejvyšší jedničky):
  Z *LSB* pomocí zrcadlení (operací *Permute*).

Poslední dvě operace dokážeme spočítat i v lineárním prostoru, například pro *MSB* takto: Rozdělíme číslo na bloky velikosti $\lfloor\sqrt{w}\rfloor$. Pak pro každý blok zjistíme, zda v něm je aspoň jedna jednička, zavoláním *Cmp*$(0, x)$. Pomocí *Pack* z toho dostaneme slovo y odmocninové délky, jehož bity indikují neprázdné bloky. Na toto číslo

zavoláme předchozí kvadratické *MSB* a zjistíme index nejvyššího neprázdného bloku. Ten pak izolujeme a druhým voláním kvadratického algoritmu najdeme nejlevější jedničku uvnitř něj.⟨4⟩

Literatura

[1] Ben-Amram. What is a "pointer machine"? *SIGACTN: SIGACT News (ACM Special Interest Group on Automata and Computability Theory)*, 26, 1995.

[2] E. Demaine. Advanced Data Structures. MIT Lecture Notes, 2005.

[3] Y. Han. Deterministic sorting in O (nloglogn) time and linear space. *Journal of Algorithms*, 50(1):96–105, 2004.

[4] M. Thorup. Undirected single-source shortest paths with positive integer weights in linear time. *Journal of the ACM (JACM)*, 46(3):362–394, 1999.

[5] M. Thorup. Integer priority queues with decrease key in constant time and the single source shortest paths problem. *Proceedings of the thirty-fifth ACM symposium on Theory of computing*, pages 149–158, 2003.

[6] P. van Emde Boas. Preserving order in a forest in less than logarithmic time and linear space. *Inf. Process. Lett.*, 6(3):80–82, 1977.

⟨4⟩ Dopouštíme se drobného podvůdku – vektorové operace předpokládaly prostrkané nuly a ty tu nemáme. Můžeme si je ale snadno pořídit a bity, které jsme nulami přepsali, prostě zpracovat zvlášť.